

Чойбекова Н.Т.

**АНГЛИС ЖАНА НЕМИС ТИЛДЕРИНДЕГИ
МОДАЛДЫК ЭТИШТЕРДИН ТАРЫХЫЙ МАСЕЛЕЛЕРИ
ЖАНА АЗЫРКЫ АБАЛЫ**

Чойбекова Н.Т.

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ И СОВРЕМЕННОЕ
СОСТОЯНИЕ МОДАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ АНГЛИЙСКОГО
И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ**

N.T. Choibekova

**HISTORICAL ISSUES AND MODERN STATE OF MODAL VERBS
IN THE ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES**

УДК: 811.111`367+811.112.2`367](091)

Илимий макала, биринчиден, англис жана немис тилдериндеги тиешелүү адабияттарда герман модалдык этиштеринин буга чейин тиешелүү илимий деңгээлде ачып берилбеген “ак тактарын” аныктоо максатында теориялык-обзордук илимий анализ жүргүзүүсүнө, экинчиден, англис жана немис тилдүү, прогрессивдүү көз караштагы авторлордун көркөм чыгармаларындагы модалдык этиштердин тилдик материалдарын практикалык чогултууга, жана үчүнчүдөн, талданып жаткан англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштер системаларын классификациялоого, квалификациялоого, жалтылоого жана сүрөттөп жазууга арналган. Ошондой эле англис жана немис тилдеринде модалдык этиштерди изилдөөнүн мамилелери, изилдөөнүн актуалдуулугунун факторлору, эки тилдин өнүгүшүнүн тарыхый маалыматтары, алардын модалдык этиштер системасынын тарыхый өнүгүүдөгү ар түрдүү багыттары, модалдык этиштерди салыштырма планда изилдөө маселеси абдан кенири каралды.

Негизги сөздөр: модалдык этиштер, практикалык жана теориялык мамилелер, грамматикалык категория, диахрониялык өнүгүү, тарыхый өнүгүү, салыштырма анализ, флективдүү тип, аналитикалык тип.

Научная статья посвящается во-первых, теоретико-обзорному научному анализу соответствующей литературы на английском и немецком языках с целью выявления тех языковых “лакун” в области германских модальных глаголов, которые еще не были освещены на достаточном научном уровне, во-вторых, в практическому сбору языкового материала модальных глаголов в произведениях художественной литературы англо-язычных и немецко-язычных авторов прогрессивных взглядов, и в-третьих, классификацию, квалификацию обобщению и описанию анализируемых систем модальных глаголов в германских английских и немецких языках. Также широко рассматриваются подходы исследования, факторы актуальности исследований, развитие исторических сведений двух языков, разные направления исторических развитий в системе модальных глаголов в английском и немецком языках.

Ключевые слова: модальные глаголы, практическая и теоретическое соотношение, грамматическая категория, диахроническое развитие, историческое развитие, сопоставительный анализ, флективный тип, аналитический тип.

This research article dedicates at first, to theoretical – scientific review analysis corresponding literature in the English and German languages in order to identify those “lacune” in the field of German modal verbs, in which were not illuminated sufficiently in a scientific level, secondly, it gives authors’s progressive sights in works of fiction in the English and German-languages about the language collections of practical materials of modal verbs, in the third, to generalize classification, qualification and to describe analyzing systems of modal verbs in the English and German languages. Also widely considered the approaches and actuality factors of research, developing historical knowledges of two languages, various tendencies of historical developing in the system of modal verbs.

Key words: modal verbs, practical and theoretical relations, grammatical category, diachronical development, historical development, comparative analysis, the inflectional type, the analytical type.

Англис жана немис тилдеринде модалдык этиштерди изилдөөнүн эки мамилеси бар: практикалык жана теориялык. Практикалык мамиле мектеп окуучуларына жана студенттерге нормативдик грамматиканын алкагындагы модалдык этиштердин грамматикалык категориясын окутуунун прагматикалык жана лингвометодикалык максатын көздөйт. Бул мамиле тилде модалдык этиштердин бар экенин факт катары көрсөтөт да, дароо эле аларды колдонуунун грамматикалык эрежелерин түшүндүрүүгө өтөт. Мисалы, “англис тилинде этиштердин модалдык этиштер деп аталган тобу бар, аларды жетишсиз этиштер деп да аташат, анткени алар жактуу формалардын айрымдарына гана ээ болуп, жаксыз формаларга (инфинитивге, чакчылга жана герундийге) такыр ээ болбойт, ошондуктан алар эч кандай татаал этиштик формаларга ээ эмес: can, may, must, ought”¹. Ал эми немис тилинде: “модалдык этиштер бар – wollen, müssen, sollen, können, dürfen, mögen, lassen. Алар өз алдынча этиштин инфинитиви менен бирге татаал баяндоочту

¹ Грузинская И.А. Черкасская Е.Б. Грамматика английского языка для старших классов средней школы. Изд. 16. - М.: Госучпедгиз Мин. Прос. РСФСР, 1956:121с.

түзүшөт. Алар ээнин (же айтуучунун) инфинитив менен туюнтулган кыймыл-аракетке карата мамилесин билдиришет: *itch will turnen, du solls + gun lernen*”.²

Теориялык мамиле көптөгөн илимий максаттарга ылайык колдонулат: биринчиден, ал модалдык этиштер грамматикалык категориясына ылайыктуу дефиниция (аныктама) берүүнү максат кылат, анткени модалдык этиштердин бул бирдиктери англис тилинде да, немис тилинде да башка этиштик бирдиктерден кескин айырмаланышат; экинчиден, ал модалдык этиштер тобунун чегин ажыратууну максат кылат, анткени каралып жаткан англис тилинде да, немис тилинде да азыркыга чейин модалдык деп эсептеле турган этиштердин так саны аныктала элек; үчүнчүдөн, бул мамиле ар бир модалдык этиштин маңызын жана түзүлүшүн болушунча толук сыпаттап берүүнү максат кылат, анткени модалдык этиштер грамматикалык категориясына кирген этиштердин ар бири башкаларына окшобогон, биринчи ирээтте айтуучунун өзү баяндап жаткан кыймыл-аракетке карата мамилеси аркылуу аныктала турган лексика-семантикалык бирдик болуп саналышат. Англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштер грамматикалык категориясынын дал ушул теориялык мамиленин аспектисинде толук изилденбегени анык. Ошондой эле биздин англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштерди изилдөгө негиз болушу Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларында негизги чет тилдери катары жогоруда аталган эки герман тили окутулат, эгер адистиктин биринчи тили катары англис тили окутулса, анда экинчи чет тили катары немис тили окутулат, эгер адистиктин биринчи тили катары немис тили окутулса, анда экинчи чет тили катары англис тили окутулат.

Изилдөөнүн актуалдуулугу эки фактор менен аныкталат. Биринчиден, модалдык этиштер өзү билдирген кабарда камтылган кыймыл-аракетке карата айтуучунун өзүнүн мамилесин түздөн-түз чагылдыргандыгы. Айтуучунун мындай мамилеси өтө ар түрдүү болушу мүмкүн – модалдык этиштер айтуучунун кыймыл-аракеттин мүмкүндүгү-мүмкүн эместиги, каалангандыгы-кааланбагандыгы, ыктымалдуулугу-ыктымалсыздыгы, зарылдыгы-зарыл эместиги, облигатордуулугу-факультативдүүлүгү, реалдуулугу-реалдуу эместиги жөнүндө пикирин туюнтат. Айтуучунун өзү кабарлаган кыймыл-аракетке карата мындай ар түрдүү мамилеси модалдуулуктун кеңири грамматикалык категориясына туура келет, ал “... грамматикалык теориядагы эң татаал жана эң карама-каршылыктуу чечмеленген категория болуп саналат. Модалдуулукту изилдөөнүн бир кыйла узак салты бар экенине жана ага арналган адабияттардын көптүгүнө карабастан, ал мурункудай эле белгилүү

бир мааниде азыркы лингвистиканын *terra incognita*сы боюнча калууда...”³ Экинчи фактор катары биз англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштер категориясынын татаалдашкан грамматикалык табиятын эсептейбиз. Англис тилинин этиштер системасында бул татаалдашкандык модалдык этиштердин башка этиштик класстардын баарынан айырмалангандыгында жатат, анткени “... жетишсиз же кемтикүү болгондуктан, алар грамматикалык формалардын бүтүндөй бир катарына (инфинитивге, -ing менен аяктаган формага) ээ эмес жана татаал этиштик формаларды түзүшпөйт”⁴. Немис тилинде мындай татаалдашкандык башка нерседе чагылат – модалдык этиштер претериттик-презенттик негизге ээ болот да, учур чакты туюнтуу үчүн “... күчтүү претеритке туура келген форманы колдонушат. Мындай топко *wissen, dürfen, können, sollen, mögen, müssen, wollen* этиштери киришет».⁵

Макалада англис жана немис тилдеринин өнүгүшү боюнча тарыхый маалыматтарга милдеттүү түрдө кайрылабыз, анткени алардын модалдык этиштер системасы тарыхый өнүгүүнүн натыйжасында кайсы бир даражада ар түрдүү багыттарда өнүккөн. Мисалы, англ-сакс же эски англис тили (Old English) (болжол менен 1150-жылга чейинки мезгилге туура келет) “...грамматикалык формалардын азыркы немис тили сыяктуу эле татаал (атүгүл айрым учурларда андан да татаал) системасына ээ болгон” [Грузинская, Черкасская, 1959:7; салышт.: Wyld, 1953:12].⁶

Модалдык этиштер бир формалуу маанилик (өз алдынча) этиштерден англис тилинде орто англис доорунда, немис тилинде орто жогорку немис доорунда гана келип чыгышкан, бул жөнүндө ишибизде кийин да сөз кылабыз. Ошондуктан англис жана немис модалдык этиштеринин диахрониялык өнүгүшүнө байланышкан маселелерди иликтөөдө биз бул герман тилдеринин тарыхый өнүгүшүнүн маселелеринен эч буйтап өтө албайбыз. Азыркы англис тили флективдүү структуралык-грамматикалык типтеги герман тилдеринин бүткүл тобунан кантип бөлүнүп чыкканын жана аналитикалык структуралык-грамматикалык түзүлүштөгү тилдердин катарына өткөнүн,

³ Худяков А.А. Теоретическая грамматика английского языка. Учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков высших учебных заведений. - 3-е изд. Стереотип. - М.: Изд. Центр «Академия», 2010-56с; салыштырыңыз: Anderson J. Some proposals concerning the modal verb in English // *Edinburg studies in English and Scots* – London, 1971:88p.

⁴ Угарова Е.В. Все модальные глаголы английского языка: краткий справочник. - М.: АЙРИС-пресс, 2015:5с.

⁵ Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Современный немецкий язык. - М.: Издательство на иностранных языках. 1957:143с.

⁶ Грузинская И.А. Черкасская Е.Б. Грамматика английского языка для старших классов средней школы. - Изд. 16. - М.: Госучпедгиз Мин. Прос. РСФСР, 1956:7с. салышт.: Wyld H.C. *A History of Modern Colloquial English*. - Oxford: Univ. Press, 1953:12p.

² Бергман Н.А., Натанзон М.Д. Грамматика немецкого языка для учителей. - Изд. 8. Испр. и доп. - М.: Госучпедгиз, 1957-120с.

ошол эле учурда ушундай эле герман тили болгон немис тили флективдүү структуралык-грамматикалык түзүлүштөгү тилдердин катарында кантип калып калганын дароо эле кыскача сүрөттөй кетели.

Өзүнүн тарыхый өнүгүүсүнүн жүрүшүндө жана Британ аралдарына өзүнүн алып жүрүүчүлөрү менен чогуу келген бир катар тилдердин чоң таасири алдында (римдик-латындыктар, даттар жана норвегдер же викингдер, француздар жана норман-француздар) ошондой эле кельттердин (валлиялыктар, скоттор, пихттер) аборигендик тилдеринин таасири менен байыркы англ-сакс тили чоң өзгөрүүлөргө учурады, өзүнүн флективдүү негиздерин жоготту жана аналитикалык формаларга ээ болду, ал формалар ар түрдүү өз алдынча эмес, кызматчы, жардамчы сөздөрдү (предлогдор, байламталар, бөлүкчө этиштер, түзүлүштүк этиштик элементтер, артиклер ж.б.) жаратышты, бул сөздөр сүйлөм курамындагы сөздөрдү байланыштыруу үчүн кызмат кыла башташты. Грамматикалык флексиялардын жана аффикстердин, сөз жасоочу префикстердин жана суффикстердин басымдуу көпчүлүгү тилдин грамматикалык системасынан бир нече кылымдар ичинде жок болушту. "... ушул өзгөрүүлөрдүн бардыгынын жыйынтыгында азыркы англис тили сөз өзгөртүү формалары эң аз сандуу болгон тилге айланды".⁷ Бүгүн англис тили батыш-герман тобундагы, аналитикалык структуралык-грамматикалык түзүлүштөгү герман тили катары мүнөздөлөт, ал эми немис тили, ушундай эле батыш-герман тобундагы герман тили болуп туруп, флективдүү грамматикалык түзүлүштөгү тил боюнча калды. Модалдык этиштер маселесин лингвистикалык талдоо үчүн тандап алынган тилдик материалдардын үлгүлөрүн келтирели:

1) «I am not doing my duty well by that people .

I cannot teach him with a rod and this is my sin I know».⁸

\“Мен болгону баланы тарбиялоо боюнча өз милдетимди аткарып жатам, бирок мен аны жакшылап токмоктоп туруп тарбиялай албайм, менин күнөөм ошондо экенин билип турам.\

2) “Here! You may nurse it a bit, if you like!”

The Duchess said to Alice, throwing the baby at her as she spoke.⁹

\“Ме, кааласан багып көр! - деп герцогиня Алисага кыйкырды да, ага баланы ыргытып жиберди.\

3) “Ought I do put this box here?” -she asked..¹⁰

\“Бул кутуну бул жерге коюшум керекпи? ” - деп сурады ал.\

⁷ Грузинская И.А. Черкаская Е.Б. Грамматика английского языка для старших классов средней школы. - Изд. 16. - М.: Госучпедгиз Мин. Прос. РСФСР, 1956:8 с.

⁸ Twain M. The Adventures of tom Sawyer. - М.: EKSMO, 2012:9 p.

⁹ Carrol L. Alice’s Adventures in Wonderland. - М.: EKSMO, 2016: 70 p.

¹⁰ Irving W. Rip Van Winklen American Romantic Tales. - М.: Raduga Publishers, 1984:111 p.

4) “Ich wollte unabhängig sein. Meine Elthern haben das gessamte Stadhouse mit der galerie und der Wohnung übrigens vor einiger Zeit verkauft“, zagle ich und rausperte mich.¹¹

\ “Мен көз карандысыз болоюн дедим, ата-энем бир аз мезгил мурун шаардагы үстү жабылган короосу бар тамды, аны менен бирге батирди да сатып жи- беришти», - дедим да, жөтөлүп койдум.

5) “Na,wir müssen auf der linken Seite fahren ! Wie in England . Ganz einfach “,zaghte Gerd .

“Dann ist es wie bei ihm zu House! los! Fahr auf die linke Zaite rüber “. [Hagemann ,2001:58]

\ “Ооба, биз сол жагы менен жүрүшүбүз керек! Англиядагыдай. Оңой эле, - деди Герд. – Ошондо баары өз үйүбүздөгүдөй болот! Алга! Сол жагы менен айда!\

6) “Was zollen air machen, Marcel, das veib ich nicht. Ader ich werde Kieferzapfen sammeln, wrlleicht duch Champignons. Und ise, Annie?” [Collette 2992:63]^{12/}

\ “Биз эмнени далилдешибиз керек, аны мен билбейм, Марсель. Бирок мен карагайдын тобурчактарын, балким, шампиньондорду чогултам. А сенчи, Анни?”.\

Макалада герман аналитикалык англис тилиндеги жана герман флективдүү немис тилиндеги модалдык этиштерди салыштырма планда изилдөө, ошону менен бирге бул маселени диахрониялык аспектиде (модалдык этиштер классынын өнүгүш тарыхынын маселелерин иликтөө) жана синхрониялык аспектиде (модалдык этиштердин бул классынын учурдагы абалынын маселелерин иликтөө) жүргүзүлдү.

Адабияттар:

1. Бергман Н.А., Натанзон М.Д. Грамматика немиского языка для учителей. - Изд. 8, испр. и доп. - М.: Госучнедгиз, 1957. - 294 с.
2. Грузинская И.А. Черкаская Е.Б. Грамматика английского языка для старших классов средней школы. - Изд. 16. - М.: Госучпедгиз Мин. Прос. РСФСР, 1956. - 256 с.
3. Грузинская И.А. Черкаская Е.Б. - М.,1959:7; салыштырма: Wyld, 1953:12.
4. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Современный немецкий язык. - М.: Издательство на иностранных языках, 1957. - 420 с.
5. Угарова Е.В. Все модальные глаголы английского языка: краткий справочник. - М.: АЙРИС-пресс, 2015. - 96 с.
6. Худяков А.А. Теоретическая грамматика английского языка. Учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков высших учебных заведений. 3-е изд. Стереотип. - М.: Изд. Центр «Академия», 2010. - 256 с.

¹¹ Krogh von. M. Mord mit Apfelessig. Roman. – Munchen Knaur. 1999:14 s.

¹² Colette S-G. Claudine findet zu sich selbst, Roman. – Hamburg /Wien: Rowohlt, 1991.-63 p.3

7. Colette S-G. Claudine findet zu sich selbst, Roman. - Hamburg / Wien: Rowohlt, 1991. - 155 p.
8. Irving W. Rip Van Winklen American Romantic Tales. - M.: Raduga Publishers, 1984. - 46-105p.
9. Irving W. The Little Man in Black // American Romantic Tales. M.: Raduga Publishers, 1984. -106-121p. [Irwing, 1984:111].
10. Krogh von. M. Mord mit Apfelessig. Roman. - Munchen Knaur. 1999. - 252s.
11. Hagemann B. Johnny schweigt. Berlin und Munchen: Langescheicht, 2001-88s.
12. Twain M. The Adventures of tom Sawyer. - M.: EKSMO, 2012. - 288p.

Рецензент: к.филол.н., доцент Искендерова Ш.А.
